ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 9, številka 1-2, maj 2005 · ISSN 1408-2969

RESNICA

Franc Mali

Družbena sistemska teorija resnice kot epistemska teorija resnice

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

Citiranje: Franc Mali, »Družbena sistemska teorija resnice kot epistemska teorija resnice«, *Analiza: časopis za kritično misel* 9, št. 1-2 (2005): 87–99.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Franc Mali
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

DRUŽBENA SISTEMSKA TEORIJA RESNICE KOT EPISTEMSKA TEORIJA RESNICE

Avtor v kontekstu tipologije teorij resnic, ki jo poda Andrej Ule, predstavlja družbeno sistemsko teorijo znanstvene resnice. Tvorec družbeno sistemske teorije znanstvene resnice je Niklas Luhmann. Kategorija resnice nastopa pri Luhmannu kot specifični simbolno komunikacijski medij. Najpomembnejša funkcija sistemske kategorije resnice, ki nastopa kot binarno strukturiran kod, je ohranjanje avtonomije znanosti. Avtor članka dokazuje, da Luhmannovega koncepta resnice ni mogoče v celoti uvrstiti v krog antirealističnih teorij resnice.

Ključne besede: družbeno sistemska teorija, medij resnice, binarni kod, paradoks, avtopoetičnost.

Antirealizem družbene sistemske teorije resnice?

Vsaka epistemološka teorija mora praviloma opredeliti svoj eksplanandum, tj. tisto, kar želi pojasniti, in svoj eksplanans, tj. tisto, s čimer želi to pojasnjujoče pojasniti. Glede tega teorije resnice ne predstavljajo nobene izjeme. Od vsake teorije resnice, še bolj od teorije, ki se ukvarja s samimi teorijami resnice, se pričakuje, da bo skušala poiskati odgovore predvsem na naslednja vprašanja: kateremu pojmu resnice sledi, katera so merila oziroma kriteriji resnice, ki jih sprejema, kako opredeljuje same predpostavke in relevanco resnice, kako opredeljuje razmerje med vsakdanjo, znanstveno in filozofsko kategorijo resnice?

Menim, da je Andrej Ule v knjigi *Dosegljivost resnice* na večino predhodnih vprašanj dal zelo tehtne odgovore. Vseeno se zdi, da ga njegova izrazita zavezanost jezikovno-analitični formulaciji kategorije resnice ovira pri bolj konsistentni eskplikaciji kriterijev, na temelju katerih loči osnovne kategorije znanstvenih resnic. To svojo zavezanost jezikovno-analitični formulaciji kategorije resnice v uvodu knjige nedvoumno izpostavi in zagovarja, pri čemer se mi zdi nekoliko sporno, da pledira – glede na to, da obstaja pluralnost znanstvenih in filozofskih resnic – za "... omejitev na določeno rabo besede 'resnica' oz. 'resnično'" (Ule, 2004: 14), hkrati pa trdi, da "... mora biti ta raba

osrednja za filozofijo in znanost ter še zlasti doseganje znanja". (Ule, 2004: 14) Na nek način zveni omenjena misel precej ambiciozno in vsaj deloma v nasprotju z izraženo intenco njegovega preučevanja, ki jo izrazi le nekaj strani pred tem, češ da svojo obravnavo zastavlja izrazito spoznavno-teoretsko, ne loteva pa se, kot pravi sam, "... drugih možnih komponent oz. vidikov vprašanja dosegljivosti resnice: znanstveno-metodoloških, etičnih, metafizičnih ali religiozno-spiritualnih". (Ule, 2004: 9)

Ule se ukvarja tudi z razmejevanjem med skupino korespondenčnih in semantičnih teorij resnice na eni in skupino epistemskih teorij resnice na drugi strani. Tem zadnjim avtor namenja bistveno manj prostora kot korespondenčnim (realističnim) in semantičnim teorijam resnice, včasih jih komajda bežno preleti, seveda pa jim še vedno namenja več prostora kot teorijam resnice, ki želijo seči – kot pravi sam – onstran logičnega prostora jezika in mišljenja. Za Uleta je "... morda najpomembnejši filozofski rezultat epistemskih teorij prav v tem, da so odlepile pojem resnice od tradicionalnega pojmovanja resnice kot ujemanja sodbe (misli) in sveta (dejstev), ki je prevladovalo več kot 2000 let". (Ule, 2004: 219) V krog epistemskih teorij resnice uvršča vse tiste pristope, ki resnico pojmujejo kot kakorkoli odvisno ali opredeljeno s spoznavnimi okoliščinami, zmožnostmi ali dosežki ljudi. V nasprotju z epistemskimi teorijami resnice naj bi bila v korespondenčnih teorijah resnice po Uletu "... resnica opredeljena neodvisno od človeka, zavesti, mišljenja, spoznanja". (Ule, 2004: 219)

Menim, da je Uletovo enačenje načela korespondence z načelom realnosti, ki ga uporabi ravno na tistem mestu, kjer skuša dokazati filozofski antirealizem epistemskih teorij resnic, prenagljeno. Enako kot za klasične in moderne korespondenčne teorije resnice ne moremo trditi, da so vse po vrsti uspele izstopiti iz ambivalence realizem – antirealizem, tako tudi vsem epistemskim teorijam resnice, ki so sicer novejšega datuma, težko kar po vrsti odrekamo realistično podstat. V tem zadnjem primeru mislim v prvi vrsti na Luhmannovo družbeno sistemsko teorijo resnice, ki jo bom predstavil v nadaljevanju moje razprave in ki bi bila po kriterijih, ki jih je v svoji knjigi ekspliciral Ule, najbrž uvrščena med teorije radikalnega socialnega konstruktivizma, čeprav se je veliki nemški teoretik Niklas Luhmann pri izpeljavi kategorije resnice v veliki meri oprl na spoznavnoteoretska načela "radikalnega konstruktivizma" (ne samo na ta načela), njegovemu pristop ni mogoče kar "en bloc" odrekati realističnih primesi.

Če sledimo nekaterim drugim novejšim spisom o teorijah resnice, ki ravno tako skušajo predstaviti osnovne filozofske in znanstvene pristope k omenjeni tematiki, lahko opazimo, da korespondenčnim teorijam resnice še zdaleč ne predpišejo nujnega in neizogibnega predznaka realizma. Vzemimo kot primer delo *Wahrheitstheorien*, ki je izšla v letu 2004 izpod peresa Karen Glay. Glay loči tri osnovne pristope h kategoriji resnic: ontične teorije resnice, subjektne teorije resnice in korespondenčne teorije resnice (Glay, 2004: 67). Korespondenčne teorije naj bi se nahajale v vmesnem položaju, med ontičnimi in subjektnimi teorijami resnice, ravno iz tega razloga, ker se jih v okviru epistemološkega razmerja subjekt – objekt spoznanja interpretira bodisi v duhu realizma ali antirealizma. Namreč, v okviru ontičnih teorij resnice ima objektivna

plat resnice absolutno prednost pred subjektno platjo resnice. Predpostavka je, da v okviru teh teorij objekti, v njihovem bivanju in sobivanju, obstajajo sami po sebi, ne glede na to, ali obstaja nek subjekt spoznanja. V nasprotju s tem se v okviru subjektnih teorij resnice prednost v celoti daje spoznavnim možnostim subjekta. Objekt spoznanja je, epistemološko gledano, sekundarnega pomena.

Korespondenčne teorije so tiste teorije, znotraj katerih sta v odnosu subjekt – objekt spoznanja pomembni obe dimenziji: objektna in subjektna, realistična in antirealistična. Ta ambivalenca je znana od Tomaža Akvinskega naprej preko njegovega znanega diktuma "veritas est adequatio intellectus et rei", ki ga lahko razumemo kot skladnost misli s stvarjo, seveda pa tudi obratno, skladnost stvari z mislijo. Korespondenčne dojemanje resnice pri Akvinskem se je na tak ali drugačen način preneslo v vse kasnejše protoznanstvene in znanstvene diskurze o resnici. Lahko bi dejali, da se, zavedno ali nezavedno, nahaja v osnovi vseh modernih teorij resnice, četudi te vztrajno zatrjujejo, da je klasični problem korespondence (skladnosti) odpravljen. Sodobne korespondenčne teorije resnice se tudi danes srečujejo z dilemo, kako precizirati oziroma artikulirati vsako izmed dimenzij, ki nastopa znotraj filozofske kategorije korespondence: subjektno, objektno, relacijsko. Če se teži k večji precizaciji subjektne plati, se zastavlja vprašanje, ali je pri adekvatnosti (skladnosti) intelekta s stvarjo mišljen proces spoznanja v celoti ali preko posameznih delov (mišljenja, zavesti, teoretskega sistema, modela itd.). Če se teži k večji precizaciji objektne dimenzije, se ravno tako, odvisno od interesa preučevanja, načelo adekvatnosti lahko obravnava kot razmerje med *anima* in *ens*, mišljenjem in bitjo, subjektom in objektom, zavestjo in svetom, spoznanjem in resničnostjo, jezikom in svetom, sodbo in dejanskim stanjem, mišljenjem in dejstvom itd. Karen Gley opozarja, da – celo *če* se izvede (epistemološko) redukcijo v eno ali drugo smer – ostaja odprto vprašanje pojasnitve odnosa med subjektno in objektno dimenzijo. V luči zgornih Gleyevih izvajanj je najbrž težko postaviti enačaj med korespondenčnostjo in realizmom, tako kot je po drugi strani najbrž vprašljivo vsem epistemskim teorijam resnice pripisovati antirealizem.

Desubstancionalnost družbeno sistemske teorije resnice

Na samem začetku naj poudarim, da v okviru Luhmannove družbene sistemske teorije epistemološko vprašanje resnice igra eno centralnih mest. S konceptom resnice kot "simbolno posplošenega komunikacijskega medija" [*symbolisch generalisierte Kommunikationsmedium*] (Luhmann, 1990: 11) se je družbena sistemska teorija nedvomno odmaknila od klasične korespondenčne teorije resnice. V tem oziru Luhmanov pojem resnice – če sledimo Uletovi tipologiji – pogojno lahko uvrstimo v krog epistemskih resnic.

Luhmannova teorija znanstvene resnice na žalost pri nas v krogih filozofije in sociologije predstavlja eno manj poznanih, kaj šele preučevanih teorij znanstvene resnice. Škoda je, da jo pri nas predvsem avtorji, ki se ukvarjajo s sociološko teorijo, sistematično zanemarjajo preučevanje te dimenzije družbeno sistemske teorije. Seveda pa nepoznavanje oziroma njeno površno poznavanje v Sloveniji

ne pomeni, da ni ena bolj zanimivih in tudi v širšem evropskem (ne samo nemškem) prostoru bolj diskutabilnih teorij, vključno z njenimi ekskurzi na področje epistemologije in filozofije znanosti.

Na samem začetku je treba reči, da družbena sistemska teorija znanstvene resnice kot epistemska teorija resnice v prav nobeni točki ne koketira z vulgarnim sociologizmom. Primer vulgarne sociološke teorije resnice predstavlja t. i. strogi program sociologije znanja. Zagovorniki tega pristopa so bili v poznih sedemdesetih in v začetku osemdesetih let David Bloor in nekateri drugi pristaši edinburške sociološke šole, znane pod imenom "strong program". Nikakor pa ne spada v ta krog francoski sociolog Bruno Latour.[1]

Luhmannova sistemska teorija resnice je mnogo bolj kompleksna, teoretsko artikulirana, predvsem pa v nobenem primeru nagnjena k vulgarnim sociološkim interpretacijam, kot je to slučaj z Bloorovo teorijo resnice. Zato je po svoje škoda, da nikjer v Uletovem delu ne srečamo vsaj omembe Luhmannove družbene sistemske teorije znanstvene resnice. Še posebej, če je po drugi strani kot reprezentativni sociološki predstavnik socialnega konstruktivizma nastopa več kot trideset let stara Bloorova teza, ki je med samimi sociologi pogosto razumljena kot karikatura. Simetrijo resnice in neresnice oziroma – če smo bolj natančni – simetrijo znanosti in ideologije, s tem vulgarni sociološki determinizem in relativizem, je že v tridesetih letih prejšnjega stoletja zavrnil nemški sociolog znanja Karl Meinheim.

Pri Luhmannovi družbeni sistemski teoriji gre za eno tistih družboslovnih in epistemoloških teorij, ki jo bolj kot ideologija kot izkrivljena družbena forma zanima njen nasprotni pol, to je znanstvena resnica. V času silnih pritiskov po komodifikaciji in komercializaciji znanstvenega vedenja, žal pa tudi bolj perfidnih oblik podrejanja znanosti politiki, je afirmacija kategorije resnice kot centralne točke ohranjanja in krepitve avtonomije sodobne znanosti tako z vidika teorije (filozofije in sociologije znanosti) kot tudi prakse ključnega pomena. V tej luči je Luhmannova družbena sistemska zanimiva vsaj toliko kot Habermasova konsenzualna teorija resnice, za katero Ule izraža bojazen, da je ena tistih, ki bi morala najti mesto v njegovi knjigi, pa ga ni.

Čeprav družbeno sistemska obravnava kategorije resnice predstavlja odmik od klasičnih ontoloških teorij resnice, ni enostavno prestopila v epistemološki relativizem, še posebej ne v epistemološki relativizem tipa "anything goes". Na samem začetku je treba reči, da je Luhmann k obravnavi pojma resnice, s katero se je začel ukvarjati že v svojih začetnih sociooloških spisih, vstopal preko kritike pojma ideologije. Zanj so razprave o pojmu ideologije zašle v slepo ulico in to ne toliko zaradi nezadostnosti ideološkega mišljenja, temveč zaradi preseženosti podedovanih metafizičnih oziroma ontoloških opredelitvah kategorije resnice.

[1] Žal avtor knjige *Dosegljivost resnice* tudi na tem mestu, ko se na kratko dotakne Bloora in Latoura, zaide v protislovje. Na eni strani Latoura z Bloorom uvrsti v šolo "strong program" sociologije, kar je po mojem napačno, saj, kot vemo iz številnih Latourjevih del, je ta izredno kritično nastopal zoper edinburški koncept sociološke razlage znanosti, potem pa ugotavlja, po mojem prepričanju povsem pravilno, da je Bruno Latour nasprotoval sociološkemu determinizmu, ker pri njem družbeni dejavniki nimajo nobenega bistveno večjega pomena od naravnih dejavnikov.

Ontološki pojem resnice definira navzočnost nekega pojava s tem, da zanika možnost njegove nenavzočnosti. Ob danih predpostavkah je nekaj tako in nič drugače. Luhmann je bil od vsega začetka prepričan, da je ideološki diskurz zavezan ravno tej opredelitvi kategorije resnice. (Luhmann, 1974: 54)

Po drugi strani pa je Luhmann zelo nedvoumno poudarjal, da sprejetje desubstancionalistične kategorije resnice ne vodi epistemološki relativizem. V svojem najpomembnejšem delu o znanstveni resnici, tj. v obsežni knjigi *Wissenchaft der Gesellschaft*, Luhmann pravi:

> "Resnica sama ni 'relativna'. Trdim pa, da se uporablja oziroma se mora uporabljati samoreferenčno. Ne vsebuje nikakršne tuje reference [*Fremdreferenz*], kajti ni nikakršne resnice zunaj resnice. V nasprotju z razširjenim prepričanjem odpoved vsake vrste korespondenčne teorije resnice nikakor še ne vodi v relativizem, kaj šele v teorijo 'anything goes'." (Luhmann, 1990: 177)

Luhmann svoje teoretske pozicije ni nikoli poistovetil s konstruktivističnim kognitivnim in kibernetskim antirealizmom. Navsezadnje zanj sam konstruktivizem ni nujno povezan z epistemološko platformo antirealizma. V delu *Soziologische Aufklaerung 5 – Konstruktivistischen Perspektiven* Luhmann pravi:

> "Ne glede na to, kako se izrekajo njegovi pristaši, je nekaj povsem samoumevnega, namreč, da je konstruktivizem realistična teorija spoznanja, ki uporablja empirične argumente." (Luhmann, 1990a: 15)

Realnosti oziroma dejanskega sveta ne konstruiramo, pravi Luhmann, vendar ga prav tako ne odkrivamo kot takšnega. To, kar o realnosti vedno znova odkrivamo oziroma izrekamo, lahko opazujemo samo skozi empirično izvršene operacije, ki so in tudi ostanejo relativne glede na vsakokratno sistemsko opazovanje. Koncept sistemskega opazovanja razume Luhmann izredno široko: vključuje različne pojavne oblike, od matematičnih kalkulacij Heinza von Foersterja, biološke kognitivnosti Herberta Maturane in Francisca Varela do polikontekstualne logike nemškega filozofa in logika Gotharda Guentherja. Luhmann je dojemal kategorijo sistemskega opazovanja izredno široko. Hkrati je storil še korak naprej. Pojem opazovanja je izpeljal iz operativne logike oziroma logičnega kalkula Georga Spencer Browna (*Laws of Form)*, ki ga, z izjemo Heinz von Foersterja in v nekem obdobju tudi Bertnarda Russlla, niso poznali niti upoštevali logiki starega kontinenta. Luhmann je bil trdno prepričan, da je Georg Spencer Brown predložil logični kalkul, katerega pomembnost se ni izčrpala, temveč je njegov čas šele prav nastopil. (Luhmann, 1993: 197)

Osnovna ideja opazovanja, ki se nanaša na logični kalkul Georga Spencer Browna, je naslednja: opazovanje vedno nastopa kot razlikovanje [*distinction*] in označevanje (*indication)*. Brownova operativna logika nas vodi k izvornemu paradoksu: k diferenci diference. Opazovanje kot označevanje in razlikovanje predpostavlja, da ni mogoče biti hkrati na obeh straneh diference. Obeh strani diference ni mogoče hkrati označiti. Mejo moramo prestopiti [crossing], za to pa

je potreben čas. Časovna razlika odpravlja paradoks hkratnega nahajanja znotraj in zunaj. Diferenca je namreč vseskozi navzoča in vstopanje diference v to že razlikovano (diferenco) Georg Spencer Brown označuje kot “re-entry”. (Beacker, 1993: 38)

Luhmann je v celoti sprejel Spencer Brownovo idejo diference diference:

> “Diferenca (razlika) zameji neko območje in je skozi to zamejeno znova uvedena. Dogaja se potemtakem dvojno: kot izhodiščna diferenca in kot diferenca v razlikovanem, ki je razlikovano skozi njo. Razlika je to isto in ni to isto. To isto je, ker je poanta re-entry ravno v tem, da se to isto razlikovanje uporablja rekurzivno na samo sebe; je nekaj drugega, ker se vzpostavlja v nekem drugem, v nekem že razlikovanem območju.” (Luhmann, 1990: 379)

V luči Luhmannove družbeno sistemske teorije je resnično spoznanje torej tisto spoznanje, ki je vezano na vsakokratno perspektivo opazovanja. Opazovanje Luhmann povezuje s kategorijo objektiviziranih komunikacijskih struktur. Zato bi družbeni sistemski teoriji znanstvene resnice težko pripisali koketiranje s subjektivističnim pojmom resnice. Če kdo, potem je ravno Luhman postavil jasno razmejitev med subjektivno individualno [*Bewusstsein*] in objektivno družbeno (*Komunikation)* dimenzijo. Tu lahko iščemo celo določene paralele med Luhmannom in Popperjem, čeprav si oba teoretska velikana dvajsetega stoletja v številnih pogledih razlikujeta. Tudi Popper je namreč, ob razlikovanju treh svetov (“prvi svet” je svet fizikalnih stanj, “drugi svet” svet kot zavestnih stanj in vedenjskih dispozicij za delovanje, “tretji svet” kot svet objektivnih miselnih in komunikacijskih struktur), blizu Luhmannovemu konceptu ločevanja subjektivno individualnega in objektno družbenega (Popper, 1973: 175). Ne nazadnje se Luhmannova kategorija strukturalnega spoja, ki povezuje “Bewusstsein der Individuen” in “Kommunikation der Gesellschaft”, precej blizu Popperjevi tematizaciji razmerja drugega in tretjega sveta.

Analiza Luhmannovih del pokaže, da zanj odgovora na vprašanje, ali obstaja neka realnost, ki je neodvisna od opazovanja, ni mogoče poiskati v vsakokratnem (sistemskem) opazovanju. Gre samo za teoretski postulat. Klasični spoznavno-teoretski problem, ali nekaj je bivajoče in ne bolj nebivajoče, ki je bil v preteklosti in je tudi še danes predmet različnih metafizičnih zapletov, je razrešen v okviru vsakokratnega delovanja (opazovanja) avtopoetičnega sistema znanosti. O tem Luhmann obširno razpravlja v spisu *Soziale Systeme* (Luhmann, 1985). Vendar se Luhmann ne odreka cilju, da bi dosegel neko koherenco med trditvami oziroma izjavami, ki so relativne glede na dani sistem. Lahko bi dejali, da po poti konstruktivističnega koherentizma skuša priti do utemeljitve ontološke (realistične) podstati spoznanja. Glede na njegovo takšno spoznavno-teoretsko pozicijo se včasih zdi, da se Luhmann v svojih pogledih približuje teoriji internega realizma.

Binarni značaj kategorije znanstvene resnice

Luhmann je kategorijo resnice v vsej njeni kompleksni razsežnosti razvil v delu *Wissenschaft der Gesellschaft*. V omenjenem spisu kategorija resnice nastopa kot tisto osrednjo razvojno jedro in rezultat znanosti, s katerim si znanost sama zagotavlja svojo lastno kontinuiteto. Ne glede na to, da zgodovinski razvoj znanost vodi k različnim teoretskim razkrojem in paradigmatskim spremembam, je substitut resnici v avtopoetičnem sistemu znanosti lahko samo resnica, ne pa lojalnost, familiarnost, partijska disciplina ali kaj drugega. Znotraj modernih funkcionalno diferenciranih družb se seveda srečujemo z različnimi vrstami simbolno generaliziranih komunikacijskih medijev: denarjem, oblastjo, pravičnostjo, sakralnostjo itd. Kategoriji znanstvene resnice ne gre za nobeno diferenco pravično – nepravično, pozicijo – opozicijo, imanentno – transcendentno, temveč za diferenco resnično – neresnično.

Koncepcija resnice kot polarne vrednosti (resnično – neresnično) kaže na Luhmannovo teoretsko usmerjenost k logiki dialektičnega mišljenja. Luhmann je bil zaradi te svoje zavezanosti ideji diference pogosto deležen oznake, da nastopa zgolj v podobi "novodobnega hegeljanca". Seveda pa številni avtorji zaznavajo pomembno razliko med Heglom in Luhmannom. Georg Wagner, nemški filozof in sociolog, dober poznavalec Hegla in Luhmanna, pravi, da je osnovna razlika med obema mislecema v tem, da Luhmann ni do konca izpeljal dialektičnega gibanja treh stopenj, saj naj bi vztrajal zgolj pri stadiju protislovja, ne da bi ponudil njegove rešitve (kot sinteze). "Luhmann je upošteval dvojstvo [*Zweiheit*] iz enega temelja, ne pa tudi ukinjanja tega dvojstva v zdaj izpolnjeni enotnosti." (Wagner, 1994: 281)

Razlog za Luhmannovo vztrajanje na tem dvojstvu oziroma binarnosti moramo iskati v desubstancionalističnem oziroma deontološkem značaju sistemske kategorije znanstvene resnice. Cilj Luhmannove epistemologije resnice ni priti, kot je bil to slučaj s tradicionalnimi filozofijami, do identitete identitete in diference, temveč do diference identitete in diference. Luhmannov teoretski pogled ni ujet v klasično filozofsko ontologijo. Je sicer blizu hegeljanski dialektiki, hkrati pa jo pomembno presega, kolikor v tej svoji refleksiji, v veliki meri oprti na rekonstruiran tip Gotthard Guenterjeve operativne dialektike, ne izraža nobene strasti po ukinjanju razdvojenosti oziroma razcepljenosti, ki je gibalo teoretskega in praktičnega razvoja.

Binarna struktura simbolno generaliziranega medija resnice že sama po sebi govori, da se tu srečujemo z dvema vrednostima: z "resnično" in "neresnično" vrednostjo resnice. Resnica torej ne nastopa torej samo kot nekaj simbolnega, temveč tudi kot nekaj diaboličnega, v samem sebi razcepljenega. Na ta način ohranja funkcionalno družbeno uporabnost: je temelj za delovanje in razvoj delnega družbenega sistema znanosti, ki je avtonomen delni sistem.

Na eni strani binarni kod resnice v znanosti omogoča lažje procesiranje informacij. V okviru lažjega procesiranja informacij je izredno pomembno, da komunikacija v znanosti ne upošteva vseh implicitno navzočih pomenov. Binarni shematizem namreč vodi v drastično redukcijo kompleksnosti. Kaj pomeni ideja redukcije kompleksnosti v procesih znanstvene komunikacije? Neskončno število

možnosti se izvaja na dve osnovni vrednosti, ki si druga drugi nasprotujeta. Znanstvena komunikacija je resnična ali neresnična, tretje možnosti ni. Načelo "tertium non datur" je izredno pomembno v procesih znanstvene komunikacije. Znotraj logičnega načela izključevanja tretjega zadostuje že negacija, da zamenjamo eno stran diference z njeno drugo stranjo. Negiramo resnico, da dobimo neresnico. To omogoča lažji prehod od enega pola diference k drugemu polu iste diference, s čimer je povezava z nasprotnimi vrednostmi iste diference močnejša kot s (pozitivnimi) vrednostmi drugih tipov diferenc. Po Luhmannu je resnično v znanosti bolj neposredno povezano z neresničnim kot, na primer, z lepim (umetnost) ali pravičnim (pravo), ki spadata v drug tip simbolno generaliziranih medijev.

Na drugi strani je binarni kod resnice predpogoj za to, da avtonomno delujoči sistem znanosti do maksimuma razvije svoje – naj uporabim Luhmannovo terminologijo – "zmožnosti razčlenjevanja in rekombinacije" [*Aufloese- und Rekombinationsvermoegens*]. (Luhmann, 1990: 326) Spoznavni naboj znanosti, ki se izraža skozi to njeno stopnjevanje "zmožnosti razčlenjevanja in rekombinacije", je dosegel vrh z nastopom moderne znanosti, čeprav njene začetke lahko iščemo že v klasični (antični) znanosti. Vsaj od Platona naprej se ve, da je operiranje z dualnim tipom vprašanj, ki izključujejo tretjo možnost, vneslo razvojno komponento v spoznavnoteoretsko misel. (Sandkuehler, 1990: 61) Vendar naj bi šele novodobno znanstveno vedenje postavilo logiko binarnosti v teoretski misli na nove temelje. Defiguriralo je dejstva in se odmaknilo od metafizičnega pripisovanja pomembnosti stvari same po sebi. V tej luči diference resnica – neresnica različne semantične teorije resnice, ki so se razvile v dvajsetem stoletju, predstavljajo enega zadnjih bastionov ontoteologije. Primer je bil logični pozitivizem, ki je v svoji vnemi po vedno večjem razčlenjevanju elementov realnosti verjel v to, da bo odkril nek zanesljiv temelj za rekonstrukcijo znanstvenega védenja.

Treba je priznati, da Luhmann ravno na tistih mestih, kjer razvija koncept sistemske analize in rekombinacije, uspe uvesti v svoje razlage sijajne parabole, ki naj bi še zlasti poudarile deontološki in inovativni naboj modernega znanstvenega spoznanja. Za uvajanje teh sijajnih parabol se imamo zahvaliti dejstvu, da je Luhmann dobro poznal teorijo percepcijskih medijev nemškega filozofa Fritza Heiderja iz srede dvajsetih let prejšnjega stoletja in seveda ideje sistemske interdependence mnogo bolj znanega ameriškega sistemskega teoretika Talcota Parsonsa iz petdesetih in šestdesetih let prejšnjega stoletja (Mali, 1994).

Spoznavni naboj izredno abstraktnih formulacij o redukciji kompleksnosti oziroma zmožnostih dekompozicije in rekombinacije se izkaže v sodbah o zmožnostih in dejanskih razvojnih efektih sodobne znanosti in tehnike.

Naj na tem mestu uporabimo Luhmannovo misel iz njegovega dela *Wissenschaft der Gesellschaft*;

> "Možnost tematskega razčlenjevanja, ki je dolžno zahvalo spoznanju samemu, potiska znanstveno spoznanje vedno bolj v polje nevidnega, vse do subatomarnega sveta. Kemija, fizika, biogenetika, jezikoslovje

> oblikujejo svet kot območje rekombinacijskih možnosti in temu ustrezno obravnavajo evolucijo kot producenta form, ki preizkuša, kar gre. Ponovno odkritje medija v stvareh znova vzpostavlja medij v razlikovanju do forme in odpira nove možnosti vtisnjenja form. Samo tako so razumljivi silni učinki moderne tehnike. Pri njej ne gre za odkritja do zdaj neznanih naravnih zakonitost, temveč za konstruktivno zgradbo vedno novih relacij medija in forme." (Luhmann, 1990: 184)

Na koncu predstavitve binarnega koda resnice je treba reči, da je šele takšna dualna struktura dala večji poudarek refleksivni (metateoretski) funkciji znanstveno teoretske resnice. Resničnostna vrednost kategorije resnice je v ohranjanju in razvijanju znanstvenega spoznanja. V jeziku družbene sistemske teorije gre za t. i. naraščanje kompleksnosti v avtopoetičnem sistemu znanosti. Luhmann resničnostno vrednost binarno strukturiranega pojma resnice povezuje z zelo tehniciziranim terminom "zmožnost spoja" [*Anschlussfaehigkeit*]. (Luhmann, 1990: 200) Zanj se ta vsebina kibernetskega termina ne nanaša samo na to, da sistem znanosti "gre naprej" (Luhmann, 1990: 200), kajti to bi ta navsezadnje lahko počel celo ob predpostavki, da bi se vseskozi opiral na neresničnostne vrednosti. Pomeni mu predvsem to, da se preko nje širi in hkrati zamejuje horizont raziskovanj.

Luhman relevanco resničnostne vrednosti za t. i. "Anschlussfaehigkeit" ilustrira na primeru moderne matematike:

> "Matematika se, ravno zato ker se je odpovedala korespondenci z zunanjim svetom in s tem povezanimi iluzijami, nahaja v položaju, da še posebej skrbi za organiziranje te zmožnosti spajanja. Matematika ni samo analitično resnična in sploh ne na temelju logične dedukcije in aksiomatskih izpeljav; resnična je zato, ker je dosegla najboljšo interno operacionalizacijo simbola resnice – neko funkcijo, ki se jo lahko potem preko kalkulizacije še enkrat razširi." (Luhmann, 1990: 202)

V nasprotju s pozitivno vrednostjo ima neresničnostna vrednost kategorije resnice kot negativni pol refleksivno funkcijo v znanosti. Pri neresničnostni vrednosti resnice ne gre za to, da bi ta izražala neko pozitivni odnos do negativnih dejstev. Dejanski pomen neresničnostne vrednosti je predvsem v tem, da vzvratno uravnava resničnostno vrednost binarnega koda resnice. V okviru družbene sistemske kategorije resnice je torej negativni vrednosti (neresnici) pripisano nekaj, kar spodbuja refleksivnost znanstvenega vedenja. Najbolj poenostavljeno rečeno: negativni pol resnice zagotavlja, da se pozitivni pol resnice ne razume kot nekaj samo po sebi umevnega oziroma evidentnega, temveč kot nekaj, kar se nahaja v stalnem procesu spreminjanja in rekontekstualizacije. V teh pogojih se pojem resnice razume samo kot ena stran razlikovanja, kot že "preizkušena" resnica, ne kot neka sama po sebi samoumevna resnica. Samoumevnost, brez posredovane refleksivnosti, je kvečjemu značilnost vsakdanjega mišljenja ali pa recidiv tradicionalnih ontoteoloških teorij resnice. V teh je bila resnica *co ipso* ontološko rangirana nad neresnico oziroma napako. Za Luhmanan niti kategorija resnice niti napake nista

ontološki kategoriji, temveč se nahajata v odnosu funkcionalne odvisnosti. Ni resnice brez neresnice in ni neresnice brez resnice.

Tudi na tej točki Luhmannovega izvajanja bi lahko iskali vzporednice med družbeno sistemsko teorijo resnice in spoznavno-teoretskimi koncepcijami avtorjev z nekoliko drugačno provinienco. Brez kakršnihkoli namenov, da gremo v detajle, bi lahko trdili, da pojem binarnega koda resnice, tako kot ga uporablja Luhmann, precej spominja na koncepcijo bifurkacije pri Ilyu Prigoginu.

Znanstvena resnica in njena paradoksna podstat

V zvezi s binarno strukturo simbolno posplošenega medija resnice se je potrebno zavedati, da refleksivna funkcija negativne vrednosti še ne pomeni avtorefleksijo znanosti kot takšne. Luhmann se namreč po eni strani zaveda, da binarno strukturirani kod resnice, kjer resnica in neresnica kot dve polarni vrednosti igrata vlogo funkcionalnega ekvivalenta, omogoča ohranjanje in razvoj znanstvenega spoznanja.

Po drugi strani mu je jasno, da binarno strukturirani kodi resnice vodijo, kolikor se uporabljajo sami na sebe, v paradokse. Izhod iz tega paradoksa ponuja družbena sistemska teorija resnice preko t. i. “prikritosti paradoksov” [*Paradoxieverschleireung*]. (Luhmann, 1990: 189) Ne da bi na tem mestu skušal poseči v vse razsežnosti izredno abstraktne in kompleksne Luhmannove razlage paradoksne podstati kategorije znanstvene resnice, naj izpostavim predvsem dvoje temeljnih ugotovitev.

Prvič, za Luhmanna paradoksi niso samo neke atraktivne miselne figure znastvenega duha, temveč realne antinomije, v katerih se znajde avtopoetični sistem znanosti. Paradoksno je že samo dejstvo, da je znanstveni resnici enotnost njene diference (resnica – neresnica) nedostopna. Za luhmanna šele opazovanje drugega reda [*Beobachtung der zweiten Ordnung}* to diferenco fiksira kot enotnost, vendar je tudi temu “metaopazovanju”, ki deluje znotraj sebi lastne razlikovanosti, njihova enotnost zakrita. Ujeti so, tako kot predmet njihovega opazovanja, v lastno “slepo pego”.

Drugič, s konceptom “prikritosti paradoksov” se je Luhmannova teorija znanstvene resnice približala skrajnim spoznavno-teoretskim mejam, kjer ni več prostora niti za resnico zdravega razuma niti za logično načelo “tertium non datur”. Luhmann v zaključnem delu svoje *Gesellschaft der Gesellschaft* govori celo o “Paradoxie als Abschlussgedanken” (Luhmann, 1997: 1081), kar zveni seveda z vidika klasičnih formalno logičnih in ontološko fundiranih družbenih misli subverzivno in nesprejemljivo.

Paradoksi v svoji “formi invizibilizacije in mistifikacije” postanejo konstitutivni dejavnik modernega razvoja znanosti. Izraženo v jeziku Luhmannove sistemske teorije to pomeni, da se šele na osnovi takšne slepe pege avtopoetično delujoči sistem znanosti zavaruje pred tem, da bi pristal v goli tavtologiji in da se ne bi sesedel v lastnem paradoksu samoutemeljevanja; kot v primeru Epimenida. Epimenidov paradoks nas lahko vodi v situacijo neodločitve in otrplosti, saj je

njegova bistvena značilnost (filozof Epimenid iz Krete je izjavil "Vsi Krečani so lažnivci"), da vsebuje dve vrednosti, od katerih pa se ne more nobena nedvoumno izključiti, kajti takoj, ko se opredelimo za eno vrednost, že pristanemo pri *njej* nasprotni vrednosti. Zato mora vsako, ne samo znanstveno opazovanje, nositi breme lastne slepe pege. To, kar se opazovanju odmika, ostaja vseskozi latentno navzoče in v tej svoji latentnosti preprečuje, da ne zapademo v vedno nove razvojne blokade. Ker slepa pega varuje opazovanje pred njegovo lastno otrplostjo oziroma odrevenelostjo, gre za njen kreativni potencial. Sicer pa je že iz psihoanalize znano, da ima kategorija latence, ki jo je Luhmann v okviru svoje analize znanstvene resnice razvijal v smeri konceptov deparadoksacije, invizibilizacije, samoreference in od Spencer Browna prevzete kategorije ponovnega vstopa razlike v že razlikovano [*re-en- try*], racionalni smisel. Paradoksi, protislovija, ambivalence, bifurkacije v sistemski teoriji znanstvene resnice niso nekaj, kar je treba kar se da hitro odpraviti oziroma odstraniti, običajno tako, da se jih enostavno zameji v okvir premis formalne logike, temveč kot tisti kreativni potencial, ki spodbuja razvoj spoznanja in vodi k vedno novim presenetljivih uvidom v znanstvenem vedenju.

Zaključek

V zaključku te kratke razprave, katere namen je bil podati nekatere najbolj značilne poteze izredno kompleksne teorije znanstvene resnice pri Niklasu Luhmannu, se mi zdi potrebno, še zlasti v luči razprave o tipologiji teorij znanstvene resnice, še enkrat izpostaviti naslednja tri dejstva:

V luči Uletove tipologije, ki jo podaja v knjigi *Dosegljivost resnice*, bi družbeno sistemsko teorijo znanstvene resnice sicer lahko uvrstili v krog epistemskih teorij resnice, saj se koncept znanstvene resnice pri Luhmannu prvenstveno nanaša na zmožnosti in dosežke znanstvenikov, ki delujejo znotraj avtonomnega komunikacijskega koda znanosti. Vendar se na svoj specifični način približuje tudi realističnim koncepcijam resnice, kolikor teh seveda ne razumemo samo kot vztrajanje pri resnici kot pojavljanju biti.

Družbena sistemska teorija resnice vseskozi operira, kolikor jo ponovno (hipotetično) vstavimo v kontekst Uletove tipologije, s propozicionalno kategorijo resnice. Nastopa kot spoznavno-teoretski in logični fenomen, in čeprav se navezuje na rekurzivno delovanja oziroma operiranja znanstvenega sistema kot delnega družbenega sistema, se hkrati izredno močno navezuje na vse temeljne epistemološke in tudi logične kriterije resničnosti znanstvenih izjav.

Družbena sistemska teorija resnice je ena tistih teorij resnice, ki svojo izredno teoretsko artikulacijo dolguje sintaktični in semantični strukturi jezika. Luhmann se je tega zavedal in v zvezi s tem večkrat jasno ponovil, da vzpostavitev takšne binarne strukture medija (kategorije) resnice, kjer imata svojo funkcionalno vrednost tako resnične kot neresnične vrednosti, mogoča samo v mediju jezika kot simbolnega načina komunikacije. Jezik kot simbolni način izražanja (komunikacije) namreč šele omogoča razvoj dialektične misli.

THE SOCIAL SYSTEMIC THEORY OF TRUTH AS EPISTEMIC THEORY OF TRUTH

The author is dealing with – in the context of Andrej Ule's typology of theories of truth – the modern social system theory of truth. This theory has been developed by Niklas Luhmann. The social system theory of truth does appear as the symbolic communicative medium of truth. One of the most important functions of the binary code of systemic category of truth is to hold the autonomy of science. The author of article tries to point out that luhmann's concept of truth can not be included in the circle of the anti-realistic theories of truth.

Keywords: social systemic theory of truth, medium of truth, binary code, paradox, autopoesis.

Literatura

Beacker, D. (ur.) (1993). *Kalkuel der Form*. Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag.

Glay, K. (2004). *Wahrheitstheorien*. Tübingen & Basel: A. Francke Verlag.

Luhmann, N. (1997). *Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag.

Luhmann, N. (1993). "Die Paradox der Form". V Beacker, D. (ur.), *Kalkuel der Form*, Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag, str. 197-215.

Luhmann, N. (1990). *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag.

Luhmann, N. (1990a). *Soziologische Aufklaerung Bd. 5 – Konstruktivistische Perspektiven*. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH.

Luhmann, N. (1985). *Soziale Systeme (2. Auflage)*. Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag.

Luhmann, N. (1974). *Soziologische Aufklaerung Bd. 1 (4. Auflage)*. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH.

Mali, F. (1994). *Znanost kot sistemski del družbe*. Ljubljana: FDV – Znanstvena knjižnica.

Popper, R. (1973). *Objektive Erkenntnis*. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.

Sandkuehler, H. J. (1991). *Die Wirklichkeit des Wissens*. Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag.

Ule, A. (2004). *Dosegljivost resnice*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.